

MITSKO-ISTORIJSKI SUNOVRAT U DVA GLASA

(Enes Halilović: *Ako dugo gledaš u ponor*, Albatros plus, Beograd, 2016)

Naslov svog novog romana Enes Halilović pozajmljuje od Ničea, a odmah zatim, u epigrafu, navodi u celosti to čuveno mesto gde filozof govori o uzvratnoj reakciji kojom posmatrač čudovišta i sam može postati takav, a ponor ume radoznalcu da uzvрати pogled na poguban način. Očigledno, bivstvovanje u prisustvu zla uz stalni rizik od pada pod njegov uticaj predstavlja smisaonu polugu od ključne važnosti ove knjige, te ćemo se približiti njenom razumevanju ako razlučimo koji su to činioci pripovedne stvarnosti koji sačinjavaju elemente spoljašnjeg ili unutrašnjeg zla, ko su posmatrači, iz kakve perspektive gledaju, te da li, u kom času i s kakvim posledicama potpadaju pod njegovu dejstvo.

Struktura romana počiva na jednom temeljnom suočavanju, a to je narativno susretanje, naizmenično pripovedanje, razmena sećanja i iskustava između gimnazijskog profesora filozofije (imenom Sipac) i šankerice u lokalnom bordelu (Nejra). Smenjivanjem njihova dva glasa formira se tekstualno tkivo knjige:

[...] razgovaramo. Jedno drugom diktiram. On tvrdi da mi sprovodimo eksperiment.

On, meni, kazuje sve o svom životu.

Ja, njemu, kazujem sve o mom životu.

Meni je to zanimljivo. Možda je to i njemu zanimljivo, ali ipak mislim da je on izmislio eksperiment samo da bi mene sklonio iz rodnog grada i ogrnuo me tišinom. (Str. 196)

Ova pripovedna razmena, međutim, nije ravnopravna:

Profesor Sipac govori o sebi, kratko govori, i ja kucam njegove riječi, a ja govorim o sebi – moje kazivanje je duže, i profesor kuca ovo što kazujem.

[...]

Priča profesora Sipca kraća je, zanimljiva, vidi se da on sve preuveličava i šali se, a moja priča samo je kost bez mesa, gola istina. Ne može se skratiti, niti se može produžiti. Takva je kakva je, i tolika kolika je. (Ibid.)

Nejrina priča upravo sačinjava daleko najveći deo romana, zauzimajući ga, u fabulativnom smislu, praktično bez ostatka. A pomenuto *bivstvovanje u prisustvu zla* tu ćemo pronalaziti od početka do kraja. Na početku svega stoji mitski predački greh, pad iz podrazumevane milosti u okruženje koje kao da narednim generacijama nameće beskrajno ispaštanje bez mogućnosti konačnog okajanja i iskupljenja. S jedne davne porodične strane zavidljivost i ljubomora, s druge bračna nevera formiraju sticaj kojim je glavna junakinja bačena na društveno dno: žitelji njenog roditeljskog doma (majka i otac invalidi, brat narkoman i ona

sama) ne samo što bedno, lumpen-proleterski životare, već su takođe predmet podsmeha i moralističkog osuđivanja suseda i sugrađana. No, domen privatnosti i čaršije u romanu *Ako dugo gledaš u ponor* dosledno je uronjen u naš savremeni istorijski kontekst; na taj način autor ne samo što povlači efekte realističke uverljivosti, već svojoj knjizi pridaje težinu i relevantnost istinske savremene tragedije, precizno locirane u Novi Pazar i savremenu Srbiju.

Prelomni trenutak u knjizi, trenutak kad čitalac prvi put naslućuje da priča neće imati srećan kraj, smešten je na početak devedesetih godina prošlog veka, kad se raspada prethodno postojeći društveni sistem, a s njim se gasi i dotadašnji, kakav-takav sistem društvene podrške koji je Nejrinu porodicu održavao u životu. Očevo preduzeće propada, penziju obesmišljava inflacija, te spadaju na to da preživljavaju faktički od prošnje. Prinudena da zarađuje za život, Nejra nevoljno stupa u svet novopazarskih džins-tajkuna, kao istinsko oličenje *nevinosti bez zaštite*. Onovremeni moralni slom srpskog društva verno i detaljno se ogleda u lokalnoj sredini kojom gospodare uvoznici droge, a nasilje, narkomanija, kriminal i prostitucija prožimaju svakodnevicu, metastazirajući u život naše junakinje postupno, neodustajno i pogubno. U što većoj meri biva prinudena da se otvori prema okruženju u kojem oduvek boravi, da prihvati interakciju s tom okolinom, utoliko više otkriva i neposredno doživljava mračnu stranu ljudskih karaktera, uvek iznova padajući kao žrtva poriva gramzivosti, pohote, častoljublja, lažljivosti, spletkarenja, pa i čistog sadizma. Na vrhu strmoglave moralne padine kojom će se survati stoji seksualno nasilje kojem će je podvrgnuti poslodavac, vlasnik fabrike farmerica, vajni porodični prijatelj. Halilović tu spretno i u psihološko-motivacionom smislu izvanredno delotvorno održava vezu s mitskim *praroditeljskim grehom* na kojem se temelji Nejrina nesreća; naime, iako ona sama jeste žrtva, ipak stupa u generacijski niz ogrehovljenosti, i to prećutkivanjem, skrivanjem onoga što joj se dogodilo, jer od pretrpljenog nasilja još je strašniji, neizdržljiviji taj mitski *gubitak devojačke časti*. U nadi da će ipak uspeti da ostvari srećan brak, ona nastavlja da čuva tajnu, koja je truje iznutra, a spolja preti da će razotkrivanjem kad-tad razoriti krhku stabilnost života udate žene.

Ta stabilnost se uskoro ipak raspada i Nejra se ponižena i prezrena vraća u roditeljski dom, odakle će je glad i beznađe poterati do pretposlednje stanice na njenom nevoljnom putu, stanice koja će se pokazati prelomno važnom i fatalnom: ona stupa u obližnji bordel kao šankerica, kafe-kuvarica i čistačica. U tom položaju dugo balansira na ivici, gledajući u ponor, uzdajući se u bezbednost tla pod nogama – do časa kad je ponor pogledao nju:

*I ja zaigrah oko šipke.
I svukoh se.
I skakala sam svu noć.
I mahnitale.
I pjevala.
I išla sam iz ruke u ruku.
Ujutru, ležala sam na podijumu. (159)*

Pokazuje se da ukupnost životnog iskustva antijunakinje Nejre vodi do neopozivog zaključka: *otpor je uzaludan*. Sveopšti moralni kolaps pogađa samo tkivo života, samu srž ljudskosti. Preopterećena ljutim siromaštvom i ličnim tragedijama, te utoliko okrenuta pre-

vashodno sopstvenoj nesreći, Nejrina porodica uspjela je da ostane imuna na tok istorije, van koraka savremenosti: Nejrini roditelji ne primećuju političke promene, ne vide da je društveni obrazac promenio predznak, ne razlikuju prijatelja od neprijatelja, ne shvataju da su ćerku poslali kao ovčicu među vukove. Nejra pak prinuđena da ukorači usred takve životne matice, bujne i prljave, nastavlja da živi u samom središtu rasapa društvenih vrednosti i njeni odbrambeni zidovi se osipaju i ruše. Strah i gađenje ustupaju mesto rezignaciji; uviđajući da neće pronaći ni dobrotu, ni ljubav, ni pravdu, ona prihvata da uzme ono što može. Prihvatajući konačno i bez ostatka svoju bordelsku egzistenciju, Nejra hrli u susret pogledu koji joj je uzvraćen iz ponora; a na dnu je čeka smrtonosna bolest, rizik profesije. Za nju, tu se događaji završavaju; treba ih još samo ispričati, za šta će se postarati profesor.

Kao kontrapunktirajući glas u romanu, profesor Sipac ostaje blaženo nedirnut dubinom Nejrino g ponora u koji se zagledava na njihovim ispovedno-daktilografskim seansama. On je ironični filozofski lakrdijaš koji se oglašava aforizmima, alegorijskim pričicama, kvazibiografskim crticama i svojevrsnim koanima; takođe je *deus ex machina* koji obolelu Nejru izvodi iz jedinog grada u kojem je ikad živela i obezbeđuje joj izvestan komfor i predsmrtni mir, da bi mogao da sprovede svoj „eksperiment“ narativnog jukstapoziranja njihovih životnih priča. Nejra, čuli smo to, sumnja u svrhovitost „eksperimenta“; ali čitalac se može sasvim slobodno otresti takve sumnje, jer Sipac je takođe onaj bog iz mašine koji, prema autorovoj zamisli, obezbeđuje naš, čitalački susret s mitskim i istorijskim čudovištima koja su Nejru najpre preobratala u jedno od njih, a zatim je pojela. S bezbedne udaljenosti posredovanog upoznavanja, slobodni smo da se zagledamo u ponor intimnih nesreća likova ovog romana, u ponor moralnog, društvenog i istorijskog pada Srbije u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, bez bojazni da će nas otuda dočekati njihov užagreni, zakrvavljeni pogled. Bezbedni u naručju pripovedne proze, slobodno se naginjemo nad ivice njenih fikcionalnih ponora, utoliko sigurniji u sebe što mislimo da znamo šta se tamo nalazi – barem mi, današnji čitaoci, dame i gospoda već u izvesnim godinama, bogati sećanjima iz prve ruke na epohu koju je autor tematizovao Nejrini g primerom. A sutrašnjem čitaocu, uveren sam, ovaj roman Enesa Halilovića preneće upozorenje čiju će ozbiljnost dobro razumeti, jer ovakva literatura s vremenom ne gubi na važnosti. Naprotiv.